

Наративний дискурс усних неказкових оповідань

Л. Давидюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

*Corresponding author. E-mail: kyslynka@gmail.com

Paper received 09.10.17; Accepted for publication 20.10.17.

Анотація. У статті представлено способи комунікативної організації народного досвіду. Вказано на основу для визначення типу наративної форми – епічну позицію оповідача. Зазначено, що в процесі художньо-історичного розвитку може відбуватися процес трансформації наративних структур та запропоновано його схему. Виділено наративні структури меморативної, хронікативної та фабулативної форм, у яких реалізується наративний дискурс усних неказкових оповідань.

Ключові слова: фольклорний наратив, наративний дискурс, форма нарації, меморат, хронікат, фабулат.

Вступ. Нині однією з найуживаніших методологій аналізу художніх творів стає наратологія. У зв'язку з розширенням поняття *наратив* та зміною напрямків його вивчення у прагматичну площину, об'єктом досліджень стають і усні оповідання. Однак чіткої методологічної інструментарій наратології для фольклористичних студій досі не вироблено. А фольклористичне поняття дискурсивної структури оповідання таки відмінне від літературознавчого, тому й потребує спеціального розгляду.

«У художньому дискурсі твору [літературного – Л. Д.] читач має справу з образом наратора, який набуває ознак актанта, тобто виступає в ролі організатора розповіді чи оповіді...» [10, с. 5]. Таким чином, основний напрям наратологічних розвідок у галузі літератури – дослідження наративних структур, моделей нарації, які реалізуються посередництвом наратора («той, хто розповідає в тексті» [11, с. 83]). Це вивчення способів «трансляції художньої інформації», що визначають тип спілкування автора та читача.

Усний наратив особливий вже тим, що автор і наратор (а інколи й персонаж) поєднуються в одній особі. Юлія Емер слушно акцентує на відмінності фольклорних і літературних текстів щодо відношення їх до дійсності та особливостей наратування [12]. Наративний дискурс фольклорних творів презентує способи структурування народного досвіду, що визначається насамперед епічною позицією творця-оповідача щодо комунікативно реалізованих подій.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Актуальна розвідка стосовно заявленої тематики – дослідження Катерини Єсипович «Фольклорний дискурс: принципи стратифікації, категоризації та комунікації» [2]. Автор досліджує соціокультурні чинники формування та комунікативний аспект категорії фольклорного дискурсу.

У фольклористичних розвідках, де застосовують методологічні принципи наратології, предметом досліджень переважно стають особливості наратування, тобто власне процес творення текстів. Адже у наукових інтенціях наратив постає «як продукт і як процес, об'єкт і акт, структура і структурація» [11, с. 73]. Будь-яке народне оповідання – це продукт наративної діяльності оповідача, тобто наратив і наратування – це два нероздільно пов'язані вектори характеристики фольклорного тексту.

Сучасні дослідники народної прози часто акцентують саме на комунікативному аспекті фольклорного тексту. Зокрема, Олена Івановська велику увагу при-

діляє автору твору, його особистісним (або індивідуалізованим) смислам у фольклоризованих текстах – авторській суб'єктності [4]. Дослідниця вважає наративність «наріжною функцією фольклорного тексту, з усіма сукупними його ознаками: суб'єктністю, семіотичністю, трансмісійністю» [3, с. 112]. Аліна Карбан також звертає увагу на співвідношення авторського й колективного в процесі творення народних оповідань [6]. Проте такий розгляд усних наративів, на нашу думку, лише частково презентує глибинну структуру цих текстів.

Розвідки Оксани Кузьменко вже спрямовані на висвітлення дещо інших наратологічних питань. Вона досліджує композицію народних неказкових наративів, їх структурні частини, зокрема, епізод як доміанту в побудові фольклорного тексту [7].

Незважаючи на все більш відчутну популярність наратологічних засобів аналізу фольклорних творів, досі не здійснено чіткого окреслення структурних принципів вербалізації народного досвіду, зокрема, неказкових наративів. Тому вважаємо необхідним дослідити організацію форм народних неказкових творів, що виявляє поєднання різних текстових структур: глибинної як збереження традиційних смислів і поверхневої як сюжетно-розповідної форми, що формально окреслюється жанром. Це й стає основною метою нашої розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікацію форм трансмісії загальнокультурного досвіду свого часу запропонував шведський науковець Карл фон Сидов, основними з яких вважають меморати (як спогади зі власного життя, які фольклоризуються), хронікати (невеликі безсюжетні повідомлення з хронологічним поєднанням епізодів) і фабулати (сюжетно оформлені фабульні оповідання) [13]. На нашу думку, саме таке визначення груп народних наративів презентує наративний дискурс неказкових оповідань.

Думки вчених щодо усталеності формального вираження оповідної творчості неоднозначні. Наприклад, Степан Мишанич говорить про строгість форми та сюжетно-образної структури прозових наративів [9]. Аліна Карбан деякі елементи народних оповідань вважає формульними [5]. Водночас Георгій Левінтон дотримується іншого погляду. Вчений вважає, що в прозових текстах сюжет не залежить від жанру [8]. На думку Віктора Давидюка, фрагменти сюжеттики значно помітніше змінюються, аніж жанрові особливості творів, однак розвиток певних елементів тексту все

ж може призвести й до формальної трансформації [1, с. 14–30].

На наш погляд, форма нарації демонструє рівень співвідношення матеріалу до загального фольклорного контексту. Йдеться про традиційність сюжету, яка визначається рівнем типізації тексту та причетністю оповідача до зображуваних у ньому ситуацій, що демонструє водночас і віддаленість подій у часі стосовно моменту презентації.

Усний характер фольклорних нарративів потребує особливого акценту на особі транслятора. Адже він є водночас і автором тексту (за «теорією Перрі-Лорда»), і носієм традиційних установок. Тому епічна позиція творця-оповідача стає основою для визначення нарративної структури. Саме відношення транслятора до наратованого, зумовлене часопросторовою віддаленістю від комунікативно реалізованих подій, породжує різні рівні нарації, тобто способи представлення історії.

Форма мемората передбачає комунікативне відтворення життєвих моментів, які сталися з самим оповідачем або ж його близькими знайомими. До слова, тут теж існує неоднозначність. Дехто з дослідників вважає, що до меморатів варто зараховувати лише розповіді про особисто пережиті історії, інші ж притримуються погляду, що головною тут є вказівка на очевидця. Причому відношення оповідача до зображуваних історій зазвичай не віддаленіше третьої позиції (оповідач – учасник або свідок подій чи безпосередньо знайомий із учасником чи свідком, або ж очевидець подій – близький знайомий інформатора оповідача).

Отже, у мемораті представлено події, які відбулися відносно недавно, тому вони передані емоційно та зі збереженням деталей. Проте з часом спогади змінюються, у них залишаються найважливіші моменти, тобто презентований текст стає певною схемою, яка зберігає фактологізм історії та зображує події загалом подібних ситуацій. Згодом, коли цей же текст потрапляє до широкої аудиторії, засвоюється і переповідається, епічна позиція оповідача (за термінологією Віктора Давидюка) змінюється, події викладаються в хронологічному порядку без емоційного оформлення (оцінки як вираження емоцій причетності), часом зі штучною деталізацією. У таких випадках вже можемо говорити про форму хроніката. З віддаленої дистанції події особистого плану, які розгортаються на фоні суспільного поступу, згодом типізуються і стають загальнозначимими свідченнями минулого.

Що давніші події, то більше вони проходять шліфування часом, обростають домислами й оцінками слухачів, котрі згодом стають трансляторами, художньо довершуються, викристалізуючись у фабульний сюжет, і в такому вигляді отримують перспективу на тривале функціонування в традиції.

Таким способом, на нашу думку, може відбуватися процес трансформації нарративного дискурсу. Проте це не означає, що кожен нарратив проходить шлях розвитку від мемората до фабулата, а хронікат – це завжди проміжний етап. Так, деякі тексти частіше піддаються дифузії. Приміром, шлях від меморативної форми до хронікативної доволі невеликий: втрачаючи свідчення про очевидця та локалізацію наратованого, подія оформлюється по-новому.

Позбувшись цих найпереконливіших засобів для виконання основної функції неказкового наративу – установки на достовірність, хронікат будується з чіткою послідовністю та деталізацією викладу. Водночас без таких зредукованих особливостей мемората, часто твір не отримує розвитку й перестає існувати. Це стосується, насамперед, свідчень про фантастичні явища (в уявленні транслятора), які згодом стають науково вмотивованими й на сьогодні інформативно доступні широкому загалу. Отож, на сучасному етапі функціонування оповідної традиції процеси трансформації більше спостерігаємо на змістовому рівні: змінюються авторські оцінки наратованого, актуальність мотивів тощо.

Структура фольклорних творів формувалася історично. Вказані процеси трансформації доволі тривалі в часі, тому безпосередньо спостерігати такі зміни практично неможливо. Нині народні нарративи демонструють більш-менш стійке співвідношення змісту і форми.

Форма наратування свідчить про те, як довго існує матеріал в традиції. Найменш уніфікованою формою нарративів видаються меморати, оскільки в них найменша часопросторова віддаленість між процесом творення тексту та зображуваними подіями: вони відбуваються в теперішньому або недавньому часі. А також внутрішня епічна позиція транслятора передбачає найбільшу відповідальність за вірогідність наратованого. Для меморатів характерна початкова форма зародження сюжету або відкрита структура з можливістю сюжетного розвитку. Головним персонажем часто виступає оповідач або ж очевидець наратованого, тому головна увага приділена дії. Події в меморатах завжди локально прикріплені, що безпосередньо передбачає внутрішню епічну позицію.

До сьогодні вчені неодноразово доводили необхідність вивчення меморатів як частини оповідної творчості народу. Звичайно, неможливо зафіксувати й дослідити щоденні життєві історії, які реалізовані комунікативно. Степан Мишанич твердить, що уваги заслуговують ті з них, котрі «стають художньою творчістю, розрахованою на суспільне визнання» [9, с. 436]. Зазвичай фольклоризуються найбільш емоційно виразні ситуації, проте не унікальні у своїй одиничності, а навпаки – типові в повторюваності з різними суб'єктами. Це спогади, у яких вже узагальнюються певні закономірності дійсності.

Меморати стають своєрідним містком поєднання недавнього минулого з теперішнім, оскільки їх форма передбачає актуальність життєвих імпульсів у середовищі, в якому ці нарративи породжені, і в тому, де функціонують (темпорально віддалено, адже цього потребує процес фольклоризації текстів).

За спостереженнями Степана Мишанича, активне функціонування хронікатів у оповідній традиції зумовлено їх значним суспільним резонансом [9, с. 438]. Адже ці нарративи найбільш інформативні та перевірені часом.

Історії, представлені у формі хроніката, відбувалися порівняно давно, а тому зберігають загальнозначимі факти. Відтак хронікати не обов'язково локально прикріплені. Дійсність у таких нарративах частково трансформована часом, проте загалом передана

об'єктивно та достовірно. Значна віддаленість подій від моменту їх презентації передбачає зовнішню епічну позицію наратора. Транслятор вже передає інформацію, засвоєну усним шляхом трансляції, й зовсім не причетний до наратованого. Відбувається послідовне представлення епізодів події, що характеризується відкритістю сюжетного оформлення. Такий спосіб організації дискурсу не передбачає чіткої характеристики персонажів. На нашу думку, хронікати найменш позначені авторською суб'єктивністю.

Найтриваліше життя в усній традиції мають фабулати. Описувані в них події відбувалися з давноминулому часі. Найдавніші з них, очевидно, зазнали чималих змін. Це простежуємо вже на рівні сприйняття їх трансляторами (що займають зовнішню епічну позицію): уявлення, які початково були реальністю для наших предків, можуть оцінюватися і правдоподібно, але часто вважаються вигаданими. Фабулати з конкретно-історичним сприйняттям дійсності за походженням, звичайно, значно пізніші, проте також відповідно оформлюються.

Форма фабулата використовується для загальновідомих усталених сюжетів, у яких історичну правду видобути все тяжче, бо наратовані події дуже віддалені від моменту комунікативної реалізації, а тому сприймаються як данина традиції. І часто цей фактор дослідники використовують для підтвердження відвертої вигадки у текстах, хоч транслятори це трактують як моменти, варті найбільшої уваги.

Фабульні наративи найдовершеніші за змістовим, формальним та ідейно-естетичним оформленням. Багато дослідників неказкової епіки першочергово вказують на їх естетичне призначення. Так, неможливо заперечити високий художній рівень організації наративів, структура яких формувалася упродовж тривалого історичного розвитку. Однак, на наш погляд, не варто применшувати їх інформативності та практичної зумовленості. Це тексти, які зберігають відголоски як дуже давніх часів (події «прачасу» – за Василем

Соколом або міфічного часу за Єлизаром Мелетинським), так і менш віддалених історій. Вони презентують зміну поглядів людини на світ, тому цілком логічно, що початкова ідейна спрямованість таких оповідань зазнала розвитку й естетизації. Саме поєднання історичного досвіду та народного погляду на його елементи, на нашу думку, зумовлює актуальність фабулатів. Адже фабулативне оформлення історії дозволяє і детально передати подієвість, і послідовно представити героя наративу, навколо якого втілюється ідейність народного посилу.

Дослідники часто найпродуктивнішими сьогодні визнають меморати як найбільш актуальну та функціональну форму. Частково з цим можна погодитися, адже такі тексти виникають на найменшому часовому проміжку між подією та її наративною реалізацією. Це творчість, теми якої невпинно породжує життя. Проте через неусталеність форми та змінність актуальної тематики не всі меморати проходять процес фольклоризації, частина згодом забувається, а деякі досить скоро трансформуються. Більше того, меморати потребують певної часової дистанції для входження в традицію й дослідницького інтересу.

Хронікати – найбільш статична форма трансляції народного досвіду, проте водночас і найбільш відкрита до поповнення, і має перспективи трансформації. Фабулати яскраво демонструють стійкість збереження найдавнішої інформації завдяки найтривалішому процесу формування їх структури.

Висновки та перспективи досліджень. Запропонований аналіз наративного дискурсу неказкових оповідань презентує їх комунікативну форму організації. Меморати, хронікати й фабулати демонструють різні рівні розвитку нарації, що визначаються традиційністю тематики та епічною позицією оповідача. В усній літературі наративні структури співвідносяться з жанрово-тематичними утвореннями, встановлення яких і визначає напрями наших майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів: Світ, 1992. 176 с.
2. Єсіпович К. П. Фольклорний дискурс: принципи стратифікації, категоризації та комунікації // Наукові записки. Серія «Філологічна». Випуск 33. 2013. С. 54 – 56.
3. Івановська О. Варіативність як функціональна категорія фольклорного наративу [Електронний ресурс]. С. 10 – 114. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/17.pdf>, вільний.
4. Івановська О. Комунікативна природа фольклорного тексту // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. № 23. 2012. С. 47 – 48.
5. Карбан А. А. Динаміка епічної традиції в народній прозі про Голодомор 1932–1933 рр.: Дис... канд. філ. наук: 10.01.07 – Фольклористика. Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка, К., 2017. 200 с.
6. Карбан А. А. Механізми збереження елементів фольклорної системи в народних оповіданнях про голодомор 1932–1933 рр. // Літературознавчі студії. Збірник наукових праць. Випуск 43, частина I. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2015. С. 254 – 259.
7. Кузьменко Оксана. Епізод як структурна домінанта фольклорних наративів про Першу світову війну // Народознавчі зошити. № 2 (104). 2012. С. 286 – 293.
8. Левинтон Г. А. К проблеме изучения повествовательного фольклора [Електронний ресурс]. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://eu.spb.ru/images/et_dep/Levinton/Le-vi_povest_zhanry.pdf&ved=0ahUKEWjA8aTxqrbWAhUFEPoKHWITBBQQFgg-dMAA&usq=AFQjCNH8NS7Og_ZayvROSFLhOQAG3iFRWg, вільний.
9. Мишанич С. Українська неказкова проза // Фольклористичні та літературознавчі праці : Том 2. Донецьк : Донецький національний університет, 2003. С. 427 – 442.
10. Ткачук М. П. Народні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ, Медобори, 2007. 464 с.
11. Ткачук О. М. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. 173 с.
12. Эмер Ю. А. Фольклорный жанр (к проблеме лингвокогнитивного моделирования) // Вопросы когнитивной лингвистики. Тамбов, 2009. № 2. С. 107 – 116.
13. Sydow C. von, Kategorien der Prosavolksdichtung // Selected Papers on Folklore, Cph., 1948; Frankfurt H., Kingship and the Gods, [3 ed., Chi., 1958].

REFERENCES

1. Davydiuk V. F. Ukrainian mythological legend. Lviv: Svit, 1992. 176 s.
2. Yesipovich K. P. Folklore discourse: the principles of stratification, categorization and communication // Naukovi zapysky. Seria Filologichna. Is. 33. 2013. P. 54 – 56.
3. Ivanovska O. Variation as a functional category of folk narrative. P. 110 – 114. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/17.pdf>,
4. Ivanovska O. Communicative nature of folklore text // Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka. № 23. 2012. P. 47 – 48.
5. Karban A. A. The dynamics of the narrative tradition in national prose about the famine of 1932-1933. The dissertation is submitted for the scholarly degree of Candidate of Philology. Specialty 10.01.07 – Folkloristics. Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of education and science of Ukraine. Kyiv, 2017. 200 p.
6. Karban A. A. Mechanisms of preservation the elements of folk system in the oral narrative about the famine of 1932-1933 // Literaturoznavchi studii. Collection of scientific works. Is. 43, p. 1. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet». 2015. P. 254 – 259.
7. Kuzmenko Oksana. Episode as a structural dominant of folklore narratives on the First World War // Narodoznavchi zoshyty. № 2 (104). 2012. P. 286 – 293.
8. Levinton G. A. On the problem of studying narrative folklore. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://eu.spb.ru/images/et_dep/Levinton/Levi_povest_zhanry.pdf&ved=0ahUKEwjA8aTxqrbWAhUFEpoKHWITBBQ_QFggdMAA&usq=AFQjCNH8NS7Og_ZayvROSFLhOQAG3iFRWg
9. Myshanych S. Ukrainian non-fairy prose. Folklore and literary works: Vol. 2. Donetsk: Donetsk National University, 2003. P. 427 – 442.
10. Tkachuk M. P. Popular models of Ukrainian writing. Ternopil: TNPU, Medobory, 2007. 464 p.
11. Tkachuk O. M. Narathological Dictionary. Ternopil: Aston, 2002. 173 p.
12. Emer Yu. A. Folklore genre (to the problem of linguocognitive modeling) // Voprosy kognitivnoi lyhivystyky. Tambov, 2009. № 2. P. 107 – 116.
13. Sydov K. fon. Categories of Prosavolkpoetry // Selected Papers on Folklore, Cph., 1948; Frankfort H., Kingship and the Gods, [3 ed., Chi., 1958].

Narrative discourse of oral non-fairy short stories

L. Davydiuk

Abstract. This article presents the ways of communicative organization of the national experience. The epic position of the narrator is defined as a basis for determining the type of the narrative form. Noteworthy, the artistic and historical development may involve the transformation of the narrative structures, which is summarized in the proposed table. The narrative structure of memorate, chronicate and fabulate – the main forms of realization of oral non-fairy short stories – is distinguished.

Keywords: folklore narrative, narrative discourse, form of narration, memorate, chronicate, fabulate.

Нарративная структура устных несказочных рассказов

Л. Давидюк

Аннотация. В статье представлены способы коммуникативной организации народного опыта. Указана основа определения типа нарративной формы – эпическая позиция сказителя. Отмечена возможность трансформации нарративных структур в процессе художественно-исторического развития и предложена ее схема. Выделены нарративные формы мемората, хрониката и фабулата как способы реализации нарративного дискурса устных несказочных рассказов.

Ключевые слова: фольклорный нарратив, нарративный дискурс, форма наррации, меморат, хроникат, фабулат.